

همایش علمی صندوق ثروت ملی و عدالت بین نسلی

محور: نقش صندوق‌های ثروت ملی در توسعه کشورها

عنوان مقاله:

بررسی و تبیین علل حمایت صندوق ثروت ملی از مؤسسات آموزش عالی خصوصی
در راستای رشد اقتصادی کشور

نویسندگان:

امیر حسین مقدسی لیچاهی^۱ (نویسنده مسئول) *

صمد ایزدی^۲

چکیده:

صندوق توسعه ملی با مسئولیتی که بر عهده دارد، در تمامی بندهای مترقی در قانون اساسی، سند چشم-انداز و برنامه‌های توسعه، بستر ساز و نقش‌آفرین است. بدین سبب پرواضح است که صندوق مذکور، می-بایست بخشی از ظرفیت خود را در جهت تأمین اهداف مؤسسات آموزش عالی خصوصی کشور به کار بسته تا به نوبه‌ی خود پیشرفت و توسعه کشور و مردم را در ابعاد آموزشی و متعاقب آن جنبه‌های علم، فناوری، نوآوری و نظام اقتصادی کشور پیگیری نماید. پژوهش حاضر با رویکردی کیفی نگاشته شده، از لحاظ هدف کاربردی و از نظر روش اجرا، توصیفی - تحلیلی (از نوع تحقیق تکاملی (توسعه‌ای)) بوده و برای جمع‌آوری اطلاعات از دو روش کتابخانه‌ای و میدانی استفاده گردیده است. در همین راستا در مقاله علمی-مروری حاضر به بررسی و تبیین نقش صندوق ثروت ملی در توسعه مؤسسات آموزش عالی

^۱ - دانشجوی دکتری مدیریت برنامه ریزی توسعه آموزش عالی، دانشگاه دولتی مازندران، عضو کارگروه منابع انسانی و مدیریت جهادی نجوا (نخبگان جوان ولایتمدار انقلابی)، پژوهشگر ارشد پژوهشکده مدیریت دانش و توانمندسازی فردی مبین، عضو کمیسیون آموزش کانون متفکرین

ایران و میز نخبگان دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی. 09920814963+09920814963@gmail.com

^۲ - دانشیار و عضو هیئت علمی دانشگاه دولتی مازندران.

خصوصی و رشد اقتصادی جمهوری اسلامی ایران مبادرت نموده‌ایم. همچنین بررسی مقالات و کتب مربوطه با رویکرد کیفی-زمینه‌ای انجام شده و به‌منظور دستیابی به دیدگاه‌های ژرف و عمیق‌نگری در موضوعات مرتبط با پژوهش، روش تحلیل، افزون بر روش تکیه بر موضوعات نظری، تحلیل سیستماتیک با هر دو رویکرد پهنانگر و ژرفانگر (محتوایی و اسنادی) می‌باشد. با عنایت به نتایج حاصل از مطالعه حاضر، صندوق ثروت ملی می‌تواند با اختصاص اعتبار، سرمایه‌گذاری و مشارکت هر چه بیشتر در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی غیر دولتی (خصوصی) کشور، سبب پویایی و کارایی بیش از پیش نظام آموزش عالی شده و با توجه به فواید و برکات حاصله، بدین طریق سبب‌ساز رشد اقتصادی، توسعه کشور و تحقق اهداف سند چشم‌انداز ملی شود.

کلید واژگان: توسعه، صندوق، ثروت ملی، آموزش عالی

مقدمه:

اندیشمندان، فیلسوفان، اقتصاددانان و بسیاری از صاحب‌نظران صاحب نام قرون حاضر و گذشته، مطالب بسیاری در رابطه با ماهیت و علل ثروت ملل به رشته تحریر درآورده و تجزیه و تحلیل‌های نسبتاً جامعی از این مبحث فراهم و ارائه نموده‌اند. نکته‌ی حائز اهمیت در این رابطه، این است که سرمایه‌بایستی به بهترین شکل برای تولید ثروت به خدمت گرفته شود و هر کشوری باید کالاهایی را تولید کند و خدماتی را ارائه کند که مردم به آن‌ها نیاز بیشتری دارند. در ضمن، سال‌هاست که اندیشمندان جهان درباره ارزش «آموزش و آگاهی ملت(ها)» در جوامع پیشرفته و رو به توسعه بحث و بررسی و اظهار نظر کرده‌اند. همچنین موارد و مصادیق بسیاری در رابطه با «تأثیر چشمگیر توسعه نظام آموزش عالی کشورها» در تحقق بخشی «توسعه کلی ملل» یافت می‌شود که با ریشه‌یابی بسترها و زمینه‌سازهای این مهم، موضوعی برجسته تحت عنوان «سرمایه‌گذاری در بخش آموزش عالی خصوصی» شکل می‌گیرد که یکی از حیاتی‌ترین و پر رنگ‌ترین مقوله‌های قابل مطالعه در علوم مدیریت آموزش عالی و اقتصاد محسوب می‌گردد.

از طرفی، یکی از تأکیدات صاحب‌نظران توسعه، لزوم عنایت به نظریه توسعه انسانی است که این نظریه، انسان را محور قرار داده و آن را کلید دستیابی نه تنها به نوسازی، بلکه توسعه در تمام ابعاد آن تلقی می‌کند. طرفداران این نظریه، اصطلاح «ملت‌سازی» را برای رشد جهان‌بینی مردم در طول زمان در نظر می‌گیرند.

(حاجی‌هاشمی: ۱۳۸۴)

لذا در مقاله پیش رو، به بررسی و تبیین نقش صندوق ثروت ملی در توسعه مؤسسات آموزش عالی خصوصی جمهوری اسلامی ایران و رشد اقتصادی حاصل از آن خواهیم پرداخت.

۱. بیان مسئله

با وجود گذشت قریب به چهار دهه از حیات انقلاب اسلامی، کماکان ارزش‌ها و آرمان‌های بلند این انقلاب مورد توجه بسیاری از متفکران و تحلیل‌گران است (بابایی، محمدرضا: ۱۴۰۰) و مطالبه تحقق اقتصاد قوی در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، مسئولیت دو چندانی را متوجه مسئولان کرده است. طبیعی است که در ساختار نظام جمهوری اسلامی، وظیفه و مأموریتی برای هر قوه و هر دستگاه تعریف شود و در این میان صندوق توسعه ملی نیز به عنوان مدیریت کننده و ناظر بر استفاده بهینه از منابع و ثروت ملی کشور در مسیر توسعه - به نحوی که سهم آیندگان نیز در آن به بهترین شکل لحاظ شود- با رعایت منافع کوتاه مدت و بلندمدت ملی به گونه‌ای که بخش خصوصی توانمند کشور در آن بیشترین سهم را داشته باشند، صاحب جایگاهی خطیر و بی‌مانند است. (غضنفری، ۱۴۰۰)

سه منبع اصلی رشد اقتصادی هر کشور عبارت‌اند از سرمایه زیاد، نیروی کار ماهر و پیشرفت فنی. در این بین، نیروی کار، همان منبع یا سرمایه انسانی است. بهبود در وضعیت نیروی انسانی از طریق آموزش نظری، آموزش عملی و تحصیل مهارت‌های جدید میسر و امکان‌پذیر است. (بوسکین و لاو، ۱۹۹۲)

نرخ رشد سرمایه انسانی و فیزیکی، در تلفیق با پیشرفت تکنولوژی، سهم بزرگی از عوامل موجب رشد اقتصادی کشورها را تشکیل می‌دهند. (خلیل، ۱۳۸۳)

افزایش تولید سرانه یک کشور می‌تواند نتیجه ماشین‌آلات و کارخانه‌های بیشتر باشد (میزان بیشتری از سرمایه واقعی). اما این افزایش در تولید می‌تواند ناشی از ماشین‌آلات بهبودیافته و روش‌های بهتر تولید نیز باشد (که آن را می‌توان پیشرفت فنی نامید). به علاوه، آموزش نظری و عملی بهتر و روش‌های بهبودیافته سازمان‌دهی تولید نیز می‌توانند موجب افزایش بهره‌وری گردند. (بنیاد نوبل، ۱۹۹۷)

۲. اهمیت تحقیق

۱- دانشگاه‌ها، دانشکده‌ها و مؤسسات خصوصی (غیرانتفاعی) کشور - مانند تمامی دانشگاه‌های جهان -، عهده‌دار آموزش، تحقیقات علمی و خدمات اجتماعی می‌باشند و شاید اصلی‌ترین هدف نظام آموزش عالی جمهوری اسلامی ایران، تربیت متخصصان جهت رشد و توسعه بخش‌های مختلف کشور باشد.

۲- یادگیری علم و دانش و فن، در بیشتر طول تاریخ، از ارزش‌های جوامع بشری به‌شمار می‌آمده و با روشن‌تر شدن نقش علوم و فناوری‌ها (که خاستگاه آن‌ها دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی می‌باشند) در جامعه از یک‌سو و ظهور دولت‌های نوین و مفاهیم جدید حکمرانی از دیگر سو، مقوله مهم مطرح پیرامون موضوع توسعه کشورها، نقش دولت و سازمان‌های حمایتی آن (مانند صندوق ثروت ملی) در حوزه علم، فناوری و نوآوری و به بیان دیگر چگونگی ارتباط دولت با این حوزه است.

۳. ضرورت تحقیق

۱- تأمل مدام جامعه علمی کشور بر حوزه‌های رشد، پیشرفت و اقتصاد آموزش عالی، مرتبط با مفهوم خرسندساز توسعه باعث گردیده تا همواره ایده‌آلی آرمانی و راهبردی در پیش‌روی متفکرین و بسیاری از مسئولین غیرتمند کشور حاضر بوده و بازی فکری‌شان (با جاذبه‌ای بالا) این باشد که به راستی راه حل توسعه بیشتر نظام آموزش عالی کشورمان (که به نوبه خود، در پیشرفت و توسعه کشور بسیار پراهمیت و تأثیرگذار می‌باشد) چیست؟ لذا تحقیق حاضر به دنبال نیل به نتایجی مفید در رابطه با چرایی حمایت صندوق توسعه ملی از بخش خصوصی نظام آموزش عالی کشور به منظور دستیابی هر چه قدرتمندتر و بیشتر به رشد اقتصادی میهن عزیزمان بوده تا نتایج آن قابلیت کاربرد در برنامه‌ریزی‌های عملی و علمی صندوق مزبور را دارا باشد. در ضمن، آنچه که مسلم است تاریخ توسعه بر اساس این چارچوب شکل گرفته که «توسعه‌یافتگی آموزش عالی» روشی برای افزایش ثروت یک ملت و ارتقاء سطح حیات اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و ... آن است و میزان تلاش برخی از نهادها و سازمان‌ها (مانند صندوق توسعه ملی) می‌تواند جهت‌گیری این ثروت را مشخص نماید.

۲- در موضوع مطالعات تجربی ایران، مشخص گردیده که عنایت به مسائل مالی آموزش عالی از سابقه زیادی برخوردار است. هرچند در سال‌های قبل از پیروزی انقلاب اسلامی، بررسی دامنه موضوعات و مباحثی این‌چنینی بسیار محدود شده بود اما در سال‌های اخیر به خصوص دو دهه اخیر، توجه به این

موضوعات جدی‌تر بوده است. نظام آموزش عالی کشور در کشاکش سال‌های ابتدایی شکل‌گیری خود قبل از تثبیت کامل (سال‌های آغازین انقلاب اسلامی)، دامن‌گیر بحران‌های اقتصادی فراوان با منشأهای داخلی و خارجی شد که البته این حوزه از کشور توانست با موفقیتی نسبی، بسیاری از این بحران‌ها را پشت سر بگذارد و ساختار و سخت‌افزار آموزشی - اقتصادی خود را (هر چند با مشکلات فراوان) تا حدود زیادی به تثبیت رساند. با این حال، جنبه‌های مختلفی از مسائل این حوزه مانند ارزیابی آثار توزیعی تأمین مالی دولتی و غیردولتی دانشگاه‌ها، مطالعه رفتار دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی خصوصی در ارتباط با تغییر سازوکارهای تأمین مالی بخش خصوصی نظام آموزش عالی کشور، طرق افزایش سهم و مشارکت متقاضیان آموزش عالی در منابع مالی، یافتن راه‌های مناسب برای کمک به متقاضیانی که توان پرداخت شهریه را ندارند، تعیین شاخه‌هایی از آموزش عالی که برای آن در بازار، تقاضا وجود ندارد، استمرار کمک دولت برای تأمین نیازهای آموزش عالی جامعه و کاوش علل نابرابری و ناکارآمدی بودجه‌ای از طریق انجام مطالعات موردپژوهی، کماکان نیاز به مطالعاتی جامع و تکمیلی دارد.

۴. پرسش‌های تحقیق

در مقاله حاضر به این پرسش پاسخ داده می‌شود که «توسعه دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی خصوصی» چگونه باعث رشد اقتصادی جمهوری اسلامی ایران خواهد گردید و چرا صندوق ثروت ملی بایستی با تأسی، عنایت عملی (پشتیبانی مالی) و بهره‌برداری از این مهم به اعتلای هر چه بیشتر نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران پردازد؟

۵. فرضیه‌ها

در مقاله حاضر، چون از روش توصیفی-تحلیلی با رویکرد کیفی استفاده شده و محقق الزاما در پی کشف و توضیح روابط، همبستگی‌ها و آزمون فرضیه‌ها و پیش‌بینی رویدادها نیست، بلکه توجه بیشتر در جهت تبیین، بررسی منطقی و توصیف عینی، واقعی و منظم موضوع مورد پژوهش می‌باشد، بنابراین از ذکر فرضیه در مبحث نقش صندوق ثروت ملی در توسعه بخش خصوصی نظام آموزش عالی و رشد اقتصادی جمهوری اسلامی ایران خودداری شده است.

۶. اهداف پژوهش

- احصاء مفاهیم و شاخصه‌های مرتبط با نقش صندوق ثروت ملی در توسعه بخش خصوصی نظام آموزش عالی و رشد اقتصادی جمهوری اسلامی ایران؛

- بررسی چرایی و چگونگی پشتیبانی صندوق ثروت ملی از بخش خصوصی نظام آموزش عالی کشور.

۷. روش تحقیق

پژوهش حاضر با رویکردی کیفی نگاشته شده، از لحاظ هدف کاربردی و از نظر روش اجرا، توصیفی - تحلیلی از نوع تحقیق تکاملی (توسعه‌ای) بوده و برای جمع‌آوری اطلاعات از روش‌های کتابخانه‌ای و میدانی و مراجعه به پایگاه‌های مختلف اینترنتی و فیش‌برداری استفاده شده است.

۸. نوع تحقیق

با عنایت به این که نتایج و پیشنهادات تحقیق حاضر برای نظام مقدس ج.ا.ایران قابلیت کاربردی-توسعه‌ای خواهند داشت، لذا نوع تحقیق حاضر کاربردی می‌باشد.

۹. رویکرد

در تحقیق حاضر سعی بر آن بوده تا موارد مرتبط با موضوع تحقیق به صورتی مفصل بیان گردد تا محققینی که نتایج تحقیق را رؤیت می‌کنند، بتوانند قضاوت مناسبی معمول نمایند. فلذا رویکرد تحقیق حاضر به صورت کیفی و با تاکید بر تحلیل مفاهیم مستتر در توسعه نظام‌های آموزش عالی (بخش خصوصی) و اقتصادی و مفاهیم موجود در اساسنامه صندوق ثروت ملی می‌باشد.

۱۰. مبانی نظری

۱۰-۱- فلسفه وجودی صندوق ثروت ملی

صندوق توسعه ملی با هدف تبدیل بخشی از عواید ناشی از فروش نفت و گاز و میعانات گازی و فرآورده‌های نفتی به ثروت‌های ماندگار، مولد و سرمایه‌های زاینده اقتصادی و نیز حفظ سهم نسل‌های آینده از منابع نفت و گاز و فرآورده‌های نفتی تشکیل گردیده و اموال و دارایی‌های این صندوق متعلق به دولت جمهوری اسلامی ایران است (ماده ۱۶ از اساسنامه صندوق توسعه ملی) و مهمترین منبع مالی

صندوق حداقل معادل سی درصد از منابع حاصل از صادرات نفت (نفت خام، میعانات گازی، گاز و فرآورده‌های نفتی) در سال‌های برنامه و تعیین مبلغ آن در قوانین بودجه سنواتی می‌باشد.

مهمترین مصرف آن شامل اعطای تسهیلات به بخش‌های خصوصی، تعاونی و بنگاه‌های اقتصادی متعلق به مؤسسات عمومی غیردولتی برای تولید و توسعه سرمایه‌گذاری‌های دارای توجیه فنی، مالی و اقتصادی است و برابر تبصره شماره یک مندرج در بخش مصارف صندوق، استفاده از منابع صندوق برای اعتبارات هزینه‌ای و تملک دارائی‌های سرمایه‌ای و بازپرداخت بدهی‌های دولت به هر شکل ممنوع می‌باشد.

۱۰-۲- بخش خصوصی نظام آموزش عالی و توسعه کشور

به زعم بسیاری از صاحب‌نظران و اندیشمندان، اصلی‌ترین زیرساخت توسعه پایدار، توجه و تقویت سرمایه‌های انسانی است. در تولید و رشد اقتصادی، این عامل نقش اساسی ایفا می‌کند، همان‌طور که سرمایه فیزیکی، با ایجاد تغییرات در مواد، برای شکل دادن به ابزارهایی که تولید را تسهیل می‌کنند به وجود می‌آیند، سرمایه انسانی نیز با تغییر دادن افراد یک جامعه برای واگذاری مهارت‌ها و توانایی‌ها به آن‌ها پدید می‌آیند و انسان‌ها بایستی توانا شوند تا به شیوه‌هایی جدید و مطلوب‌تر رفتار کنند؛ هرچقدر این سرمایه، ضریب فزاینده بیشتری داشته باشد، نقش پررنگ‌تری را در رشد اقتصادی و به تبع آن بر بهره‌وری ملی ایفا می‌کند. (خبرگزاری تسنیم، ۱۳۹۹)

از طرفی، اصطلاح خصوصی‌سازی^۱، در آموزش عالی، به فرآیند یا گرایشی اطلاق می‌گردد که در آن، مدارس عالی و دانشگاه‌ها (اعم از دولتی و خصوصی)، منش‌ها یا هنجارهای عملی مربوط به بخش خصوصی را در پیش می‌گیرند. این اصطلاح، گرچه دقیق نیست، اما خصوصی‌سازی دال بر سوگیری نسبت به دانشجو به عنوان مشتری (و در این میان، مفهوم آموزش عالی به عنوان یک محصول) توجه به اعتبار، مؤسسات رقیب، وضعیت بازار کار، قیمت و افزایش درآمد خالص و بازاریابی فعال است. خصوصی‌سازی همچنین بیانگر انطباق روش‌های مدیریتی با شرکت‌های تجاری خصوصی است؛ از جمله انعقاد قرارداد (یعنی استفاده از منابع خارجی، مانند تقاضا از شرکت‌های خصوصی جهت انجام خدمات غیرعلمی، نظیر انتشارات، خدمات غذایی، کتاب‌فروشی یا تأسیسات ساختمانی)، اصرار بر این که هر واحد (گروه یا برنامه آموزشی) باید به سوددهی یا موفقیت سازمان کمک کند.

به هر حال، رسالت مدارس عالی و دانشگاه‌های خصوصی، یافتن حقیقت و تولید دانش جدید است و این نوع دانشگاه‌ها می‌بایست به دستورالعمل‌های اقتصادی به خصوصی عنایت داشته باشند. (جانستون، ۲۰۰۳) همچنین برابر بررسی‌های به عمل آمده در بسیاری از کشورهای جهان، خیل عظیمی از دانشگاه‌ها و مدارس عالی که سرمایه اندکی داشته و کسی به آن‌ها کمک مالی ننموده و کاملاً به شهریه وابسته بوده‌اند و

¹ Privatization

متقاضیان اندکی نیز داشته‌اند، خصوصی شده و اگر جز این بود، بسیاری از آن‌ها اکنون وجود نداشتند.

۱۰-۳- لزوم و جایگاه سرمایه‌گذاری در سیاست‌گذاری علم، فناوری و نوآوری

با عنایت به نقش بسیار حیاتی دانشگاه‌ها و مؤسسات موجود در نظام آموزش عالی کشور (و در این مجال، بخش خصوصی آن) در ارتقاء وضعیت کشور در خلق، اکتساب، عرضه، تقاضا و به-کارگیری علم، فناوری و نوآوری، می‌بایست به مفاهیم مرتبط با سیاست علم، سیاست فناوری و سیاست نوآوری پرداخته شود:

سیاست علمی کشور؛ با سیاست‌گذاری برای علم و نظام علمی کشور سروکار دارد و مسائلی مانند تأمین مالی تحقیقات دانشگاهی، مالکیت و حقوق دارایی‌های فکری حاصل از تحقیقات علمی و سیاست‌های آموزشی و سایر مسائل در سیاست عمومی را دربر می‌گیرد. در ضمن، اهداف دولت‌ها از دنبال نمودن سیاست علم، چندگانه است و شامل اهداف ملی و ارزش‌های فرهنگی-اجتماعی، امنیت ملی، اهداف اقتصادی و ... است. (قاضی زاده: ۱۳۹۲)

برخلاف علم، نوآوری، موضوعی است که عمدتاً در حوزه اقتصاد قرار می‌گیرد و سیاست فناوری کشور، مجموعه‌ای از سیاست‌ها است که با قصد تأثیرگذاری بر توسعه، خلق، جذب و به‌کارگیری فناوری‌ها اتخاذ و اجرا می‌شوند. به عبارتی دیگر، مجموعه قوانین، مشوق‌ها و برنامه‌هایی که درصدد تشویق و هدایت توسعه استفاده از فناوری هستند و می‌توانند اهداف متفاوتی مانند امنیت ملی، رشد اقتصادی، سلامت، حفظ محیط زیست و ... داشته باشند. (همان: ۱۳۹۲)

سیاست نوآوری کشور، به سیاست‌هایی اطلاق می‌گردد که فرایند ترجمه دانش به برنامه‌های تجاری را تحریک و تشویق می‌کنند اما از آن‌جا که اصطلاح نوآوری محدود به نوآوری‌های فناورانه نیست، سیاست نوآوری نیز در بیشتر موارد، مفهوم گسترده‌تری دارد. لذا چون بخش عمده‌ای از سیاست فناوری، معطوف به تشویق تجاری‌سازی و به‌کارگیری نوآوری‌های فناورانه است؛ از این رو همپوشانی زیادی میان سیاست فناوری و مفهوم سیاست نوآوری وجود دارد.

اما با توجه به این‌که گرایش سیاست نوآوری به سوی ایده‌های محصول، فرایندهای تولید و مفاهیم بازاریابی جدیدی است که می‌توانند به شرکت‌های ایرانی مزیت رقابتی با شرکت‌های سایر کشورها را بدهند، سؤالاتی که در این بخش به ذهن متبادر می‌گردد شامل این موارد می‌باشد: کدام فناوری‌های مستخرج از شرکت‌های انشعابی (دانش‌بنیان) دانشگاه‌های غیرانتفاعی بایستی توسط صندوق ثروت ملی حمایت شوند؟ آیا فناوری‌های پیشرفته بایستی اولویت داشته باشند؟ حمایت صندوق از این گونه فناوری‌ها در کدام مرحله بهتر است؟ و این‌که آیا پشتیبانی و تمرکز مالی صندوق از نوآوران دانشگاهی، نوعی، رفع موانع محسوب می‌شود؟

همچنین بسیاری از کشورها یک وزارتخانه مربوط به علم و آموزش دارند، که با نظام دانشگاهی و دانش پایه سروکار دارد و یک وزارت برای صنعت که با بخشی از سیاست فناوری و نوآوری سروکار دارد و به هر حال، بخش کسب و کار بسیار با بخش آموزش عالی درگیر است. در ضمن، تحقیقات پایه دانشگاهی و آموزش عالی عمومی به عنوان فعالیتی عمومی و مشروع بوده و حمایت از حقوق مالکیت فکری نیز به عنوان بحثی مشروع برای مقررات دولتی مطرح می‌گردد.

۱۰-۴- صندوق ثروت ملی، رشد اقتصادی و توسعه کشور

نخستین معنایی که با شنیدن عبارت رشد اقتصادی به ذهن می‌رسد، افزایش تولید کالا و خدمات و رونق بازار و بهبود وضعیت اقتصادی مردم است. در واقع رشد اقتصادی به دو معناست: بر اساس نخستین و رایج‌ترین تعریف، رشد اقتصادی یعنی افزایش بازدهی اقتصاد، در طول دوره‌ای زمانی که حداقل ۲ دوره‌ی ۳ ماهه‌ی متوالی است. تعریف دوم رشد اقتصادی، عبارت است از افزایش آنچه اقتصاد می‌تواند تولید کند، در صورتی که از تمام منابع کمیاب خود استفاده کند. رشد اقتصادی همچنین نشان‌دهنده افزایش سطح استاندارد زندگی مردم در آن کشور است. اما عواملی که موجب رشد اقتصادی می‌شود شامل این موارد می‌شود:

- **به‌کارگیری فناوری‌های جدید:** سرمایه‌گذاری بر روی فناوری‌های جدید، بازدهی بالقوه برای تمام کالاها و خدمات را افزایش می‌دهد؛ زیرا بدون شک فناوری‌های جدید کارآمدتر از فناوری‌های قدیمی هستند. «مکانیزاسیون» گسترده در کشور، این امکان را فراهم خواهد نمود تا مقادیر عظیمی از بازدهی را از منابع نسبتاً اندکی به دست آورده و به کشوری نسبتاً صنعتی تبدیل شویم. نرخ رشد سریع کشور، تا حد زیادی مدیون به‌کارگیری فناوری‌های جدید در فرآیند تولید بوده و خواهد بود. البته این امر نیاز به پشتوانه‌های مالی مناسبی دارد.
- **تقسیم کار و تخصصی شدن وظایف:** تقسیم کار یعنی چگونه می‌توان تولید را به وظایف مختلفی تقسیم کرد و امکان توسعه‌ی ماشین‌آلات را برای کمک به تولید فراهم نمود (بایستی توجه داشت که توسعه ماشین‌آلات، نیاز به حمایت و سرمایه‌گذاری مالی دارد.) و زمینه‌ای را فراهم کرد تا نیروی کار، در محدوده‌ی کوچکی از کارها تخصص پیدا کند.
- **به‌کارگیری روش‌های جدید تولید:** روش‌های جدید تولید، موجب افزایش بازدهی بالقوه می‌شود. استفاده‌ی گسترده از روش‌های تولیدی که توسط رایانه کنترل می‌شوند مانند رباتیک، پتانسیل تولیدی بسیاری از شرکت‌های تولیدی را به طور چشمگیری افزایش داده است. بهره‌برداری از رباتیک، نیاز به سرمایه‌گذاری مالی قوی دارد.
- **افزایش نیروی کار:** افزایش نیروی کار به اقتصاد امکان می‌دهد تا بازدهی بالقوه‌ی خود را افزایش دهد. این افزایش می‌تواند از طریق رشد طبیعی جمعیت و در شرایطی ایجاد شود که نرخ تولد، بیشتر از نرخ مرگ‌ومیر است یا از طریق مهاجرت خالص و در شرایطی ایجاد شود که میزان مهاجرت به داخل کشور، بیشتر از مهاجرت به خارج از آن است. تمرکز بر انواعی از سرمایه‌گذاری در رابطه با این موضوع بسیار کمک‌کننده خواهد بود.
- **کشف مواد اولیه‌ی جدید:** کشف منابع مهمی مانند نفت، ظرفیت تولیدی اقتصاد را افزایش می‌دهد که در این رابطه نیز اختصاص بودجه و مبالغ بسیار ضروری است. (زنگنه، فاطمه: ۱۳۹۶)

با اندکی تأمل، آشکار می‌شود که صندوق توسعه ملی با انجام انواع فعالیت‌های سرمایه‌گذاری و حمایتی می‌تواند بر اکثر عواملی که (در بالا) به صورت مختصر مرور شد و بسیاری از عوامل دیگر تأثیرگذار بوده و موجب رشد اقتصادی کشور شود.

۱۰-۴-۱- صندوق ثروت ملی، انواع شاخص‌های اقتصادی و بخش خصوصی نظام آموزش عالی

انواع مختلفی از شاخص‌های اقتصادی وجود دارد. در یک نوع طبقه‌بندی می‌توان شاخص‌ها را در ۳ دسته زیر فهرست کرد: شاخص‌های پیشرو (Leading Indicator): به تغییرات آینده در اقتصاد اشاره می‌کنند. شاخص‌های پس‌رو (Lagging Indicator): معمولاً پس از تغییرات اقتصادی به وجود می‌آیند. این شاخص‌ها زمانی که برای تأیید الگوهای خاصی به کار می‌روند، می‌توانند بسیار مفید باشند. شاخص‌های هم‌زمان (Coincident Indicator): اطلاعات ارزشمندی در مورد وضعیت فعلی اقتصاد در یک منطقه خاص ارائه می‌دهند. (ابراهیمی، صلاح، ۱۴۰۰) بدیهی است هر چقدر که دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزشی (در این تحقیق، منظور، دانشگاه‌های خصوصی است.) شرایط مساعد و مناسبتری داشته باشند، از توان تربیتی و آموزشی شایسته‌تری به منظور پرورش انواع متخصصین مورد نیاز جامعه برخوردار بوده و چون این متخصصین توانمند، کارآ و اثربخش باعث بهبود بهره‌وری سازمان، اداره، شرکت یا نهاد کاری خود خواهند گردید، لذا دانشگاه‌ها (خصوصی) به سهم خود باعث ارتقاء وضعیت ایران در انواع شاخص‌های اقتصادی خواهند گردید و در نتیجه میزان سرمایه‌گذاری و حمایت دولت (خاصه، صندوق ثروت ملی) از بخش خصوصی نظام آموزش عالی کشور، به طور غیرمستقیم، در رشد یا افول شاخص‌های مذکور بسیار ضروری خواهد بود.

۱۰-۴-۲- صندوق ثروت ملی، شاخص‌های کلان اقتصادی و بخش خصوصی نظام آموزش عالی

شاخص‌های اقتصادی بسیار زیادی نیز وجود دارند که در طبقه‌بندی شاخص‌ها که در بالا بیان شدند قرار می‌گیرند. این شاخص‌ها می‌توانند به سرمایه‌گذاران، اقتصاددانان و تحلیل‌گران مالی کشور در تصمیمات مالی هوشمندانه کمک کنند. مهم‌ترین شاخص‌های کلان (۱۲ مورد) به صورت زیر فهرست شده‌اند:

تولید ناخالص داخلی (GDP)، شاخص بازار سهام، شاخص بیکاری، شاخص قیمت مصرف‌کننده، شاخص قیمت تولیدکننده، شاخص تراز تجاری، شاخص شروع مسکن، شاخص نرخ بهره، شاخص قدرت ارز، شاخص فعالیت تولیدی، شاخص درآمد و دستمزد، شاخص هزینه‌های مصرف‌کننده. (همان، ۱۴۰۰)

بدیهی است هر چقدر که دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزشی (در این تحقیق، منظور، دانشگاه‌های خصوصی است.) شرایط مهیاتر و کم‌دغدغه‌تری به لحاظ مالی داشته باشند، از توان تربیتی و آموزشی اصلح‌تری جهت پرورش انواع متخصصین مورد نیاز بازار کشور برخوردار بوده و چون این متخصصین توانمند، کارآ و اثربخش باعث بهبود بهره‌وری سازمان، اداره، شرکت یا نهاد کاری خود خواهند گردید، لذا دانشگاه‌ها (خصوصی) به سهم خود باعث ارتقاء وضعیت ایران در انواع شاخص‌های کلان اقتصادی خواهند گردید و در نتیجه میزان سرمایه‌گذاری و حمایت دولت (خاصه، صندوق ثروت ملی) از بخش خصوصی نظام آموزش عالی کشور، به طور غیرمستقیم، در رشد یا افول شاخص‌های مذکور بسیار پراهمیت خواهد بود.

۱۰-۴-۳- صندوق ثروت ملی، نرخ رشد اقتصادی و بخش خصوصی نظام آموزش عالی

منظور از «نرخ رشد اقتصادی» نرخ هندسی سالانه رشد تولید ناخالص داخلی بین سال‌های اول و آخر در یک بازه زمانی است. این نرخ، نشان‌دهنده روند سطح متوسط تولید ناخالص داخلی در طول دوره است و هرگونه نوسانات تولید ناخالص داخلی را در اطراف این روند نادیده می‌گیرد. اقتصاددانان، افزایش رشد اقتصادی ناشی از استفاده کارآمدتر از نهاده‌ها (افزایش بهره‌وری نیروی کار، سرمایه فیزیکی، انرژی یا مواد) را رشد فشرده می‌گویند. در مقابل، رشد تولید ناخالص داخلی تنها ناشی از افزایش مقدار ورودی‌های موجود برای استفاده (افزایش جمعیت یا قلمرو جدید) رشد گسترده محسوب می‌شود. (Bjork، ۱۹۹۹) بدیهی است هر چقدر که دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزشی (در این تحقیق، منظور، دانشگاه‌های خصوصی است). شرایط متعادل‌تری از نظر مالی داشته باشند، از توان تربیتی و آموزشی قدرتمندتری به منظور پرورش انواع متخصصین مورد نیاز جامعه برخوردار بوده و چون این متخصصین توانمند، خبره، کارآ و اثربخش باعث بهبود بهره‌وری سازمان، اداره، شرکت یا نهاد کاری خود خواهند گردید، لذا دانشگاه‌ها (خصوصی) به سهم خود باعث ارتقاء وضعیت ایران در رابطه با نرخ رشد اقتصادی خواهند گردید و در نتیجه میزان سرمایه‌گذاری و حمایت دولت (خاصه، صندوق ثروت ملی) از بخش خصوصی نظام آموزش عالی کشور، به طور غیرمستقیم، در رشد یا افول نرخ رشد اقتصادی بسیار حیاتی خواهد بود.

۱۰-۴-۴- صندوق ثروت ملی، موانع رشد اقتصادی و بخش خصوصی نظام آموزش عالی

در گزارشی، چهار چالش مهم پیش روی اقتصاد ایران، «تورم شدید»، «وضعیت کرونا»، «بیکاری»، «وضعیت نامعلوم آینده تحریم‌ها»، «خشکسالی و اختلال تامین انرژی برای صنعت» و «تنش‌های اخیر در افغانستان» است. همچنین کارشناسان بانک جهانی اعتقاد دارند با وجود برخی پیشرفت‌ها در متنوع‌سازی اقتصاد، حضور پررنگ اقتصاد دولتی، مانع توسعه بخش خصوصی در بخش اشتغال‌زایی و سرمایه‌گذاری است. فعالیت اقتصادی ضعیف که تا حدی به دنبال تحریم‌های اقتصادی اعمال‌شده از سوی آمریکا علیه اقتصاد ایران به وجود آمده، کاهش درآمدهای نفتی و هزینه‌های مکرر و مرتبط با ویروس کووید-۱۹، کمبود مالی در اقتصاد ایران را گسترش داده و به افزایش فشارهای تورمی و کاهش ارزش پول بسیار قابل‌توجهی منجر شده است. بانک جهانی دورنمای رشد اقتصادی ایران را متوسط پیش‌بینی کرده است که تحت‌تاثیر چالش‌هایی چون موج‌های بعدی کووید-۱۹، نااطمینانی در محقق نشدن رفع تحریم‌های اقتصادی، تنش‌های اخیر در افغانستان و تاثیرات آب و هوایی، قرار دارد. (اقتصاد نیوز: ۱۴۰۰)

حفظ ثبات در بازار ارز؛ سازماندهی شیوه تامین مالی طرح‌های نیمه‌تمام؛ پایین بودن بهره‌وری، بالا بودن هزینه‌های تولید همچنین بهبود فضای کسب‌وکار، تامین اشتغال مولد، جذب سرمایه‌های بخش خصوصی و سرمایه‌های خارجی از دیگر مشکلات و اولویت‌های دولت است که برای غلبه بر آن تلاش فراوان کرده تا موانع رشد اقتصادی را پشت سر بگذارد. (فرهادی: ۱۳۹۳).

حال صندوق ثروت ملی با تخصیص منابع مالی مناسب و درخور شأن به بخش خصوصی نظام آموزش عالی، می‌تواند این امکان را فراهم آورد تا نهادهای مسئول در خصوص رفع موانع و حل مشکلات اقتصادی کشور از توان خبرگی و نخبگی موجود در دانشگاه‌های غیرانتفاعی برخوردار

شوند. (چراکه در این صورت، امکان تعریف پروژه‌های کلان علمی-تحقیقاتی در حوزه اقتصاد، میسر خواهد بود.)

۱۰-۴-۵- رشد اقتصادی حاصل از بهبود بخش خصوصی نظام آموزش عالی و رفاه ملی

توسعه بیش از آن‌که اقتصادی باشد، امری است فرهنگی و دانشگاه (چه دولتی و چه غیرانتفاعی) به عنوان نهادی فرهنگ‌ساز می‌تواند در فرایند توسعه نقشی ممتاز ایفا نماید. در ضمن، میزان توسعه یافتگی جوامع را بر اساس شاخص‌هایی چون امنیت، رفاه اجتماعی، شمارگان کتب و مطبوعات دانشگاهی، آمار دانش‌آموختگان در آموزش عالی، درآمد سرانه ملی، ارزش افزوده تجاری و ... می‌سنجند. به قول مشهور: «اگر می‌خواهید میزان توسعه‌یافتگی جامعه‌ای را تعیین کنید، به مدارس آن بایستی نگریند و کشوری با مدارس خوب، شهروندان خوبی هم دارد.» البته مدارس در اینجا، معنایی عام داشته و مدارس عالی و دانشگاه‌ها را نیز شامل می‌شود. با توجه به آن‌چه عنوان گردید و با عنایت به جایگاه مقوله رشد اقتصادی در مقوله وسیع‌تر توسعه، توسعه، همواره امری ضروری و مورد نیاز جامعه امروز است و نتیجه قهری توسعه‌نیافتگی، عقب‌ماندگی و محرومیت است. لذا در ضرورت توسعه، بحثی نیست بلکه مسئله در اتخاذ سیاست‌های راهبردی و انتخاب الگوی مناسب برای توسعه‌یافتگی است. دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی علاوه بر نقشی که در جهت تولید دانش و تربیت نیروی متخصص و کاردان ایفا می‌کنند رسالت دیگری را نیز عهده‌دار هستند و آن بسط‌سازی برای توسعه علمی و فرهنگی جامعه و نیز بازاندیشی مستمر فرآیندهای اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و ... و ارائه راهکارهای علمی و شدنی برای برون‌رفت از تنگناها و بحران‌ها به منظور نیل حداکثری به «رفاه مردمی» می‌باشد. (حسین‌پور فیضی و نوظهور: ۱۳۸۰)

استانداردهای زندگی و تغییر در سطح زندگی مردم، در طول زمان از کشوری به کشور دیگر متفاوت است. با توجه به اینکه رشد اقتصادی، نشان‌دهنده کوچک یا بزرگ شدن اقتصاد کشور نسبت به دوره قبل است، بایستی اذعان داشت که رشد اقتصادی بایستی در بهبود رفاه مردم، اشتغال، پس‌انداز و سرمایه‌گذاری نیز اثرگذار باشد. (مستخدمین حسینی: ۱۳۹۸) بایستی توجه داشت که اهداف برنامه‌های توسعه اقتصادی کشورها معمولاً **رشد اقتصادی**، کاهش نرخ تورم، افزایش اشتغال و به تبع آن بهبود شرایط زندگی افراد جامعه می‌باشد. (مهری دهنوی: ۱۳۹۱)

چند اتفاق مهم طی چند وقت اخیر حاکی از بهبودی وضع مالی صندوق ثروت ملی (با توجه به منابع شارژکننده آن) در مقایسه با سال‌های گذشته را دارد: نخست آنکه قیمت نفت به بیش از ۷۵ دلار در سال جاری رسیده، دوم آنکه صادرات پیرامونی به کشورهای منطقه به حالت عادی برگشته، سوم آنکه مهار کرونا موجب شده بخش خدمات بهبود قابل توجهی داشته باشد و چهارم آنکه اقتصاد ایران در سه سال انتهایی این دهه به میزان زیادی کوچک شد. حال با در نظر گرفتن این پیش‌فرض که تحریم‌ها برداشته شود، رشد اقتصادی سال ۱۴۰۱ نیز مثبت خواهد شد. این تحولات حتی اگر بتواند رشد اقتصادی ایران را در نیمه دوم امسال و سال آینده در وضعیت مثبت نگه دارد، اما چنانچه فضای کسب‌وکار بهتر نشود، امنیت اقتصادی و سرمایه‌گذاری ایجاد نشود، رقابت‌پذیری اقتصادی و بخش خصوصی تقویت نشود، سرمایه‌های داخلی و خارجی به اقتصاد تزریق نشود، اینگونه رشدهای

موقتی نه تنها دوامی نخواهند داشت بلکه مردم نیز اثرات این رشد را در معیشت خود لمس نخواهند کرد. (شقایق: ۱۴۰۰) لذا حمایت صندوق ثروت ملی از مؤسسات و دانشگاه‌های خصوصی در برهه زمانی کنونی (که فعلاً حائز شرایط مالی مناسبی است)، شدنی است و فواید و برکات فراوانی را برابر موارد ارائه شده برای کشور و ملت در بر خواهد داشت.

۱۱. تجزیه و تحلیل

- پس از تجزیه و تحلیل به عمل آمده از مفاد مقاله حاضر، مواردی به شرح زیر حاصل گردید:
- ۱- به دلیل این‌که خیل عظیمی از دانشگاه‌ها و مدارس عالی کشور، دارای سرمایه اندکی بوده، غالباً سازمانی یا افرادی به آن‌ها کمک مالی ننموده، کاملاً به شهریه وابسته بوده و متقاضیان اندکی نیز دارا می‌باشند، می‌بایست خصوصی‌سازی شده و اگر جز این نباشد، نوعی آژیر خطر نابودی به صدا درآمده و بسیاری از آن‌ها وجود نخواهند داشت.
  - ۲- بخش خصوصی آموزش عالی همانند بخش دولتی آن، دو نقش اساسی در زندگی اقتصادی - اجتماعی مردم ایفا می‌نماید؛ نخست این‌که آموزش عالی به عنوان یک «صنعت»، مستقیماً بخش قابل توجهی از امکانات جامعه را درگیر خود نموده و دیگر این‌که آموزش عالی در تحولات آتی جامعه ایرانی نقشی محوری دارد.
  - ۳- با توجه به مفاد اشاره شده در بخش‌های قبلی مطالعه حاضر و بند دوم بخش تجزیه و تحلیل، مدیریت تأمین نیازهای «آموزشی و پژوهشی» و به تبع آن تأمین مالی مخارج بخش خصوصی آموزش عالی، جایگاه ویژه‌ای در تدوین سیاست‌های اقتصادی - اجتماعی جامعه ایرانی دارد.
  - ۴- تأمین مالی بخشی از مخارج بخش خصوصی آموزش عالی کشور توسط صندوق ثروت ملی ضمن این‌که انرژی لازم را برای کارکرد نظام آموزش عالی فراهم می‌سازد، نقش ابزار اصلی هدایت بخش خصوصی نظام آموزش عالی را نیز ایفا می‌نماید.
  - ۵- پشتیبانی مالی خاص صندوق ثروت ملی - به عنوان مثال، در قالب گرنت‌ها و پتنت‌های تحقیقاتی- از نوآوری‌های دانشگاهی (و در این مطالعه، دانشگاه‌های غیرانتفاعی) باعث حمایت از ابتکارات محققان با هدف خلق انگیزه، توانمندسازی محققین دانشگاهی، تجاری‌سازی، تسریع کارآفرینی و ارتقاء نگرش مثبت به علم، فناوری و نوآوری در سطح کشور خواهد شد.

۱۲. نتیجه‌گیری و پیشنهادات

آموزش‌های رسمی دانشگاهی تأثیر به‌سزایی در افزایش بهره‌وری نیروی انسانی کشور داشته و آموزش عالی، یکی از مهم‌ترین شیوه‌های ایجاد نیروی کار متخصص برای نوآوری و تحقیق و توسعه است. در ضمن، حمایت مالی و سرمایه‌گذاری صندوق ثروت ملی در بخش خصوصی آموزش عالی کشور، باعث پاسخ‌گویی بیشتر، در نظر گرفتن شاخص‌های علمی برتر، تمرکز علمی دقیق‌تر، توجه بیشتر به زیرساخت‌ها و سیاست‌های آموزشی (که بر فرایند یادگیری اثر دارند)، هیئت علمی متعهدتر، تصمیم‌گیری آسان‌تر و قاطع‌تر مدیران دانشگاهی و عنایت هر چه بیشتر به مقوله‌ی خطیر و توسعه‌ساز پژوهش در بخش مذکور خواهد گردید. حمایت صندوق همچنین باعث افزایش تولید و تحریک فرایند نوآوری خواهد شد و به همین ترتیب، مزیت رقابتی و انواع آمادگی‌ها در سطح ملی را نیز در پی خواهد داشت.

لذا مرتبط با موارد مطرح شده در بخش تجزیه و تحلیل، پیشنهادات علمی-کاربردی زیر ارائه می‌گردد:

- ۱- صندوق ثروت (توسعه) ملی با همکاری و هماهنگی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و سازمان خصوصی‌سازی در راستای خصوصی‌سازی بسیاری از دانشگاه‌های دولتی کشور که به دلیل کمبود متقاضی (دانشجو) و عدم امکان دریافت شهریه، کمبود سرمایه و عدم دریافت کمک‌های مالی در معرض سقوط مالی و نابودی می‌باشند، اقدام نموده و سرمایه لازم برابر اساسنامه صندوق مزبور، در اختیار بخش خصوصی آموزش عالی کشور (دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی غیرانتفاعی جدید و قدیم) قرار گیرد.
- ۲- صندوق ثروت ملی با همکاری وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و دانشگاه‌های غیرانتفاعی به مطالعه علمی - تحقیقاتی امور مالی بخش خصوصی نظام آموزش عالی و این‌که در سطح جامعه چه میزان منابع به فعالیت‌های بخش خصوصی آموزش عالی اختصاص می‌یابد، بپردازد.
- ۳- صندوق ثروت ملی می‌بایست با بهره‌گیری از کارشناسان و نخبگان حوزه‌های مدیریت برنامه-ریزی توسعه آموزش عالی و اقتصاد آموزش عالی و فرهیختگان مدیریت امور مالی شاغل در صندوق مذکور و وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و انجام مطالعات تجربی - تطبیقی - مروری در کشورهای مختلف جهان، نسبت به شناسایی و به کارگیری جدیدترین الگوهای تأمین مالی تجربه شده اقدام لازم را به عمل آورند.
- ۴- صندوق ثروت ملی می‌بایست با استفاده از کارشناسان خبره حوزه‌های مدیریت برنامه‌ریزی توسعه آموزش عالی و اقتصاد آموزش عالی و مدیران فنی امور مالی شاغل در صندوق مورد بحث و وزارت علوم، تحقیقات و فناوری به ارزیابی آثار توزیعی تأمین مالی دولتی و غیردولتی دانشگاه‌ها، مطالعه رفتار دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی خصوصی در ارتباط با تغییر سازوکارهای تأمین مالی بخش خصوصی نظام آموزش عالی کشور، طرق افزایش سهم و مشارکت متقاضیان آموزش عالی در منابع مالی، یافتن راه‌های مناسب برای کمک به متقاضیانی که توان پرداخت شهریه را ندارند، تعیین شاخه‌هایی از آموزش عالی که برای آن در بازار، تقاضا وجود ندارد، استمرار کمک دولت (خاصه با کمک صندوق ثروت ملی) برای تأمین نیازهای آموزش عالی جامعه و کاوش علل نابرابری و ناکارآمدی بودجه‌ای از طریق انجام مطالعات موردپژوهی بپردازد.

منابع فارسی:

- ابراهیمی، صلاح (۱۴۰۰)، انواع شاخص‌های اقتصادی چه هستند؟ به زبان ساده، برگرفته از سایت اینترنتی فرادرس به آدرس <https://faradars.org>.
- سایت خبری اقتصاد نیوز؛ گزارش اقتصادی، ۳۱ شهریور ۱۴۰۰، به آدرس <https://www.eghtesadnews.com>.
- سایت خبری اقتصاد ۲۴؛ گزارش اقتصادی، ۱۹ مهر ۱۴۰۰، به آدرس <https://eghtesaad24.ir>.
- بابایی، محمدرضا (۱۴۰۰)، پیروان ولایت، مرکز انتشارات راهبردی نیروی هوایی ارتش جمهوری اسلامی ایران.
- بیانیه ویژه منتشره از سوی بنیاد نوبل (۱۹۹۷)، برگرفته از سایت <http://ww.nobelprize.org>.
- سایت خبرگزاری تسنیم (۱۳۹۹)، ۹ تیر ماه، به نشانی <https://www.tasnimnews.com>.

- حاجی هاشمی، سعید (۱۳۸۴)، توسعه و توسعه‌نیافتگی، کلیات، اصول و ابعاد (با تأکید بر متد تفکر در توسعه)، جلد اول، انتشارات گفتمان اندیشه معاصر، تهران.
- حسین‌پور فیضی، محمدعلی و نوظهور، یوسف (۱۳۸۰)، دانشگاه، فرهنگ و توسعه، دایره-المعارف آموزش عالی، بنیاد دانشنامه بزرگ فارسی، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، تهران.
- خلیل، طارق (۱۳۸۳)، مدیریت تکنولوژی، رمز موفقیت در رقابت و خلق ثروت، ترجمه محمد اعرابی و داود ایزدی، انتشارات دفتر پژوهش‌های فرهنگی، تهران.
- زنگنه، فاطمه (۱۳۹۶)، رشد اقتصادی چیست و چه عواملی بر آن مؤثر است؟، برگرفته از سایت اینترنتی چطور به آدرس <https://www.chetor.com>.
- شقاقی، وحید (۱۴۰۰)، ردیابی اثر رشد اقتصادی بر زندگی مردم، روزنامه جهان صنعت (روزنامه اقتصادی صبح ایران)؛ شناسه خبر: ۲۲۷۶۶۸. (۲۷مهر).
- غضنفری، مهدی (۱۴۰۰)، سایت رسمی صندوق توسعه ملی به آدرس <https://www.ndf.ir>.
- فرهادی، علی (۱۳۹۳)، روزنامه صمت.
- قاضی‌زاده، سیدسروش و قاضی‌زاده، سیدسپهر (۱۳۹۲)، مقدمه‌ای بر سیاست‌گذاری علم، فناوری و نوآوری، انتشارات دانشگاه تربیت مدرس، تهران.
- مستخدمین حسینی (۱۳۹۸)، مصاحبه، خبرگزاری ایسنا (دانشجویان ایران)، تهران.
- مهری دهنوی، الهه (۱۳۹۱)، مجموعه مقالات اولین همایش بین‌المللی اقتصاد سنجی، روش-ها و کاربردها، تهران.

منابع لاتین:

- Bjork, Gordon J. (1999). *The Way It Worked and Why It Won't: Structural Change and the Slowdown of U.S. Economic Growth*. Westport, CT; London: Praeger. pp. 2, 67. ISBN 978-0-275-96532-7.
- Johnstone, Bruce D. (2003). "Privatization". In James J. Forest and Kevin Kinser. *Higher Education in the United States: An Encyclopedia*. Santa Barbara: ABC-CLIO.